

БОГОМИЛ РАЙНОВ

ПЪТЯТ ЗА САНТА КРУС

chitanka.info

„Пътят за Санта Крус бе тесен и изровен от дъждовете, но това не беше най-неприятното. По-неприятно бе, че на трийсетия километър, отвъд големия завой, Джо Лудият ме очакваше със зареден винчестър, нещо, което аз не можех да знам.“

В ония младежки години на мечти за пътешествия бях убеден, че с подобна именно фраза ще започва някоя от бъдещите ми книги. Разбира се, аз не можех да знам не само дали Джо Лудият ме очаква зад големия завой, но дори и как изглежда този легендарен път за Санта Крус, и твърдението, че той е тесен и изровен от дъждовете, бе чиста хипотеза. Самото име Санта Крус навярно бе останало в главата ми от някой роман или филм, защото, какъвто съм слаб в географията, аз и до днес не съм твърде сигурен дали този град се намира в Боливия, или някъде другаде, в случай че изобщо съществува. Така или иначе, вече бях готов с първите две изречения на бъдещия си роман и пътят за Санта Крус се виеше пред мен като път не само към екзотиката, но и към литературата, две неща, които ме привличаха с неотразима сила.

Оттогава досега ми се е случвало да измина много пътища, да посещавам десетки градове и да се сблъсквам с редица опасности, понякога съвсем делнични, но далеч по-реални от въображаемия винчестер на несъществуващия Джо. Една от тях е опасността да съчиняваш първата фраза на роман, който още не си измислил. Защото обикновено тази първа фраза се оказва и последна.

Срещал съм през живота си много такива автори — автори на една-единствена книга, която при това си остава докрай ненаписана. Имало е време дори, когато съм изпитвал страха, че поне що се отнася до прозата, винаги ще си остана член на оня призрачен съюз на писателите, които никога нищо не са написали. Днес, подир толкова преживени години и подир толкова издадени книги, ми е доста трудно да преценя кое всъщност е по-за предпочитане — да бъдеш автор на един несъздаден, ала прекрасен в мъглявите си очертания роман или на една отпечатана черно на бяло творба, която не ти се ще да разтвориш, за да не изпиташ горчивината на неудовлетворението.

Някога обаче перспективата да бъда приет за доживотен член в гилдията на непишещите писатели ме изпълваше с ужас. А все така се случваше, че прозаичните ми съчинения секваха след първата фраза или след втората страница, което в края на краищата е все едно. В

поезията нещата ми се виждаха по-лесни. Това е обичайното измамно изкушение на лириката, която винаги ти изглежда лесна, поне докато не си разбрал, че простотата в изкуството не е просто нещо и че краткостта не е улеснение, а препятствие. Затуй пубертетната поезия се произвежда с тонове по целия свят, а пубертетната проза е изключение. Едно настроение, един пейзаж, няколко строфи и — точка. Добро или лошо, но — точка и край.

Прозата бе голямата ми мъка и големият ми страх. Прозата бе още изцяло в сферата на благородните намерения, ако не се броят няколко разказа, написани до първата фраза или до втората страница и зарязани. Няколко разказа и един роман: „Пътят за Санта Крус бе тесен и изровен от дъждовете...“

Спомням си още един от тия недописани разкази. Действието се развиваше или по-точно трябваше да се развие в мрачна недостроена къща. Аз наистина я бях видял тази къща, додето веднъж се шляех по калните улици в квартала към гробищата, и тя тутакси бе ме поразила с неприветния си вид. Долният етаж бе завършен как да е, дори мазилката бе варосана, а рамките на прозорците — боядисани в калнозелен цвят. Но стъклата бяха отдавна немити и тук-там изпочупени, на вратата висеше голям ръждив катинар и жилището явно бе изоставено. Горният етаж бе съвсем недовършен. Тухленият градеж бе останал неизмазан, а отворите за прозорци бяха задънени от грубо сковани дъски.

За човек с практичен поглед това бе един занемарен имот и нищо повече. Но дали защото в оня следобед лятното небе бе притъмняло от дъждовни облаци, или защото бях с развинтена фантазия, силуетът на самотната къща, стърчаща на края на улицата сред трапищата на разградените места, ми се стори пълен с трагичен смисъл. Някаква драма се бе разиграла тук или би могла да се разиграе при известно напрегане на развинтената ми фантазия. И аз реших да я опиша тази драма, като използвам за фон обстановката на мрачната изоставена сграда. И още щом се прибрах в къщи, нахвърлях първите две страници, съдържащи топографията на драмата. До самата драма обаче не успях да стигна, тъй като тия две първи страници си останаха и последни.

Не искам да развивам елементарната идея, че писателят следва най-първо да се добере до човешкия конфликт, а сетне да мисли за

обстановката. Художествената задача, за разлика от математическата, няма непременно едно-единствено вярно решение. И никой не може да ти забрани да започнеш не от конфликта, а от обстановката. И нищо чудно, ако атмосферата на някое помещение или силуетът на някоя сграда ти подсказат и съдържанието на някаква драма.

Една самотна къща, недостроена и изоставена, чийто мрачен силует се откроява там в дъното на улицата, на фона на дъждовното небе... Подобен пейзаж, естествено, навява мисълта за неуспех, нещастие и смърт. Може това да е бил баналният неуспех на едно банално начинание: човекът почнал да строи къща, но не са му достигнали пари да я завърши. Обаче крушението може да е било и от друго естество: стопанинът е влязъл в конфликт с брат си, който е трябвало да заеме единия етаж; или е бил напуснат от младата съпруга, заради която е почнал строежа; или собственият му син го е ограбил и избягал зад граница; или той самият се е опитал да ограби някого, за да завърши сградата, но е попаднал в затвора. Нищо чудно, ако зад неприветната саждива фасада се крие не делничен паричен крах, а трагичен епилог с престъпление, изневяра, проливане на кръв.

Този трагичен епилог трябваше да се развие непременно в най-мрачната част на къщата — незавършеният горен етаж. Тук, в тъмните и голи помещения със задънени прозорци, следваше да се разиграе потресаващата сцена на финала. Това ми бе съвсем ясно. Не ми бе ясен обаче самият финал. Нито драмата, която щеше да го предопредели. Нито хората, двигатели на тая драма. Изобщо мястото на действието бе налице, ала героите ги нямаше. Вместо тях фантазията ми рисуваше смътни догадки, които не успяваха да добият плът, а едва изникнали, се разтапяха и чезнеха. Затова и тоя разказ, също като другите, бе прекъснат на втората страница.

Причината за неуспеха бе съвсем очевидна, но не и за мене. Спомням си дори как веднаж обстойно и дълбокомислено обсъждах този въпрос пред баща си.

Обсъждането, както обикновено, бе станало по време на обета. Ние с брат ми нагъвахме още топлата шунка, току-що донесена от колбасницата. Шунката я купувахме за нас двамата, тъй като баща ми не обичаше твърде месо. Той ядеше някакъв постен зелен фасул, който собственоръчно бе сготвил, понеже прислужникът ни се бе запил нейде и от два дни не бе се появявал. Баща ми ядеше мълчаливо и

бавно, като дъвчеше всеки залък, додето ти призлее, а аз нагъвах още топлатата шунка и в същото време развивах теориите си:

— Не знам дали има нещо по-трудно от това, да се изгради интригата... Мислиш, мислиш, и когато най-сетне я намислиш, оказва се, че прилича на нещо, което вече си прочел някъде... Изглежда, че всичко, което може да се измисли, вече е измислено.

— Да — отвърна глухо баща ми, което на неговия език не означаваше непременно „да“.

Сетне, като довърши нескончаемата си хапка, добави:

— А все пак по света продължават да излизат сума романи, чиито интриги не са непременно крадени.

— Само че това са най-вече разновидности на вече познати ситуации.

— В изкуството разновидностите понякога имат доста важно значение — забеляза Стария, преди да пристъпи към следващата хапка.

— Искам да кажа, че човешките действия се изразяват в определен брой комбинации, към които не можеш да добавиш нито една повече и които са отдавна изчерпани.

— Същото е и с кафето — обади се брат ми.

Тая фраза „същото е и с кафето“ бе завършек на някакъв глупав виц, който вече не помня, и брат ми я пускаше в обращение, когато искаше да покаже, че разговорът става скучен повече от допустимото.

— Същото е и с шаха — уточних аз.

Баща ми търпеливо сдъвка хапката си, преди да каже:

— Не разбирам твърде от шах, но предполагам, че възможните комбинации в живота са доста повече от тия в шаха.

— Е, да, като обща сума... — признах неохотно. — Но при всяка отделна ситуация те не са чак толкова много. Една жена ти изневерява: връщаш и го по същия начин или я изоставяш, страдаш мълчаливо или правиш скандал, следиш я или я убиваш и тъй нататък... Нека да са двайсет, трийсет възможности, но не са безброй... И всички са вече използвани.

— Също като с кафето — подхвърли брат ми.

— Използувано е онова, което е било — рече Стария, като ме погледна бегло и отмести поглед към ъгъла на стаята. — А ние трябва да използваме това, което се различава от предишното. Атия след пас ще използват бъдещето и то вероятно няма да е като днешното. Нали

ти казах: разновидностите в изкуството не са чак толкова незначителни.

Той с привичен жест събра трохите пред себе си, сякаш за да покаже, че що се отнася до него, обедът е приключен. После погледна към брат ми:

— Понеже тебе все кафето ти е в ума, я слез долу да поръчаш по едно кафе.

„Долу“, това беше заведението на Македонеца, откъдето три пъти дневно носеха на баща ми кафе в огромна фаянсова чаша. „Качеството преминава в количество“, обичаше да казва Стария, тъй като основната съставна част на това кафе отдавна вече бе леблебията.

Брат ми изчезна и баща ми също се готвеше да стане, за да отиде в кабинета си, когато по лицето му се мярна една от редките му бегли полуусмивки.

— Ти в гимназията не проявяваше особен интерес към математиката, а сега, като те слушам, струва ми се, че се занимаваш не толкова с живота, тоя, обикновения, дето ни заобикаля, колкото с теорията за вероятностите и теорията за игрите. Остави ги тия работи на специалистите, а ти, ако мислиш да ставаш писател, си гледай своето.

— Ами аз нали това правя... — промърморих с леко раздражение. — Само че не го виждам решението... Не говоря за математическото, а именно за писателското... Може би не ми достига въображение...

— Предполагам, че по-скоро друго не ти достига — усмихна се отново Стария.

— Какво „друго“?

— Това друго, дето на всички ни не достига, кому повече, кому по-малко.

И без да поясни мисълта си, добави:

— Като почнеш нещо от една страна и не върви, редно е да прецениш не трябва ли да го почнеш от друга. Защо искаш най-първо да намислиш действието? Защо гледаш на интригата като на някаква теорема, която следва да докаже туй или онуй?

Действието е само следствие. Значи трябва да почнеш от причината. А причината са хората.

„Откри Америка!“ — щях да кажа, ако не бях свикнал да се отнасям към баща си с необходимото уважение.

Но Стария владееше умението да чува и неказаните фрази.

— Сигурен ли си, че познаваш достатъчно хората, които искаш да въвлечеш в някакво действие?

Не благоволих да отговоря, тъй като не обичам въпроси, които сами по себе си предполагат отрицателен отговор.

— Не казвам хората изобщо — поясни баща ми. — Хората изобщо никой от нас не ги познава напълно и това всъщност е, дето никому не достига. Но ако си се спрял на няколко души, които искаш да изобразиш, трябва поне тях да познаваш, трябва поне в известни граници да ти са ясни като външност, същина, намерения. Ще кажеш: „Проста работа; нали се движа между хора, нали се срещам с хора, нали постоянно съм с хора, нали понякога дори си викам — аман от хора!“. Така е. Но опитай се да изобразиш който и да е от тия хора, дори между най-близките, и ще видиш колко откъслечни или повърхностни са познанията ти.

Не знам дали баща ми имаше да добави още нещо, или не, защото появилият се в тоя миг Македонец с цинковия си поднос прекъсна разговора. Прибрах се в стаята, обхванат от глухо раздражение. Раздражение срещу себе си, но отчасти и срещу Стария. Винаги когато искаш помощ и очакваш да ти разкрият някой професионален секрет, получаваш порция банални истини и досадни нравоучения.

Сетне, докато пиех своята доза леблебиено кафе, ненадейно реших да приема подхвърленото ми предизвикателство и да направя портрет на някой от близките си. Изборът ми отне доста време, тъй като тия близки всички до един ми се виждаха крайно безинтересни за описание. Най-сетне се спрях на Владо, като относително по-колоритна фигура.

Владо бе дошъл в къщи една лятна заран, за да види баща ми, и после бе забравил да си отиде. Разбира се, Стария му беше разрешил да се приюти у нас, но ние не знаехме това и целия ден чакахме да видим кога ще си отиде. Само че той не си отиде, а се настани на миндера в кухнята, преспа там, и на следния ден донесе и скъта в килера имуществото си: два стари оръфани куфара, натъпкани с книги и завързани с въженца. За наше разочарование книгите бяха също тъй

скучни, както и самият Владо. Това не бяха романи от Жул Верн, а патетични класически пиеси, изпълнени с признания за чиста любов и тиради на благородно негодувание.

Защото Владо беше артист. Несполучил артист, ако трябва да бъдем по-изчерпателни. Като казвам „несполучил“, съвсем не искам да кажа „бездарен“. Много години по-късно, когато отдавна бе изчезнал от погледа ми и бях го съвсем забравил, той отново се появи, с черния си костюм, папионката, колосаната яка, вече пожълтяла от пране и гладене, и безизразното си гладно, сякаш също колосано и лишено от възраст лице. Това бе след Девети септември и аз работех в радиото, и Владо една заран влезе в кабинета, за да види стария си познат и да ми съобщи, че са го назначили в радиотеатъра. След като приключи с тая делова част на визитата си, той замълча и остана да седи на стола до прозореца, вперил поглед в пространството и очевидно забравил по стар навик, че трябва да си иде. За разлика от други подобни субекти обаче Владо имаше неоченимото качество да не ти пречи с присъствието си. Той седеше тъй неподвижно и мълчаливо в ъгъла си, та човек просто го забравяше.

Бях отдавна потънал в редакцията на някакъв ръкопис, когато откъм прозореца се дочу леко покашляне от рода на това, с което тенорите прочистват гърлото си и което означава, че ще последва ария.

— Искам да ми дадеш нещо за рецитиране... Ама нещо такова, разбираш ли...

„Да, да, такова, с което да смаеш света“, отвърнах, само че наум.

— Аз, разбираш ли, целия си живот съм прекарал в сянка... Не се оплаквам, това си има и хубавите страни, колкото повече си в сянка, толкова по-малко ти завиждат... Но след като цял живот не си имал възможност да направиш нещо... разбираш, нали...

За да покажа, че разбирам, взех от бюрото ръкописа на едно стихотворение и го подадох на Владо. Стихотворението не беше мое, а на Беранже. И макар че преводът ми не бе нещо особено, старият артист остана възхитен.

Една седмица по-късно той вече жънеше бурни аплодисменти с творбата на Беранже. Това бе неговото щастие и моето нещастие, понеже не минаваше ден без Владо да надникне в кабинета, за да се осведоми не съм ли превел още нещо от Беранже. Визитите му станаха тъй чести и молбите — толкова трогателни, че се наложи да преведа

второ стихотворение, а сетне и трето, и четвърто, додето бе съставена цяла книжка. Тая книжка с нищо не обогати творчеството ми, но се превърна в благодатна почва за творческите изяви на Владо. Той стигна до истинска виртуозност на превъплъщенията и безизразното му гладко лице се превръщаше в арена на изрази, страсти, вълнения, които по мое убеждение му бяха съвсем чужди. Той владееше цялата богата гама от мимики и интонации, необходима му, за да се преобрази в кариерист, в ласкател, в доносник, хищник, скъперник и всякаква друга човешка дрипа и се преобразяваше с такава страст, сякаш тъй си отмъщаваше на онези, които цял живот го бяха подритвали или тъпкали.

Разбира се, Владо беше артист от стария тип и понякога обичаше да „преиграва“ за по-голяма изразителност, но малко старомодният му стил като че точно съответствуваше на сатиричния и патетичен тон на Беранже. Така в заника на живота несполучилият артист можеше да се порадва на една първа и последна малка сполука.

Ала това бе станало много по-късно. По времето, за което говоря, Владо бе само един несретник с постоянна професия „безработен“. Веднаж или два пъти седмично подир грижливо почистване на редингота той се отправяше към Народния театър, където вече години наред очакваше да бъде назначен, в случай че се открие вакантно място. Но вакантно място все не се откриваше и артистът след поредния рейс отново се прибираще в кухнята, завързваше над редингота си престилката на прислужницата и започваше да бели картофи. Беленето на картофи бе работа на прислужницата, обаче Владо държеше на всяка цена да бъде полезен. По тая причина той влагаше своята лепта и в поддържането на чистотата, като обираше праха от пода с мокър парцал, навит на края на дълъг прът. Артистът сам бе измислил това приспособление, за да не цапа черния си редингот, с който не се разделяше.

Вън от тия домакински занимания присъствието му в къщи бе почти незабележимо. Стоеше свит в някой ъгъл, сякаш за да заема по-малко място в помещението, мълчеше с часове, сякаш чакаше да забравят съществуването му и дори когато сядаше на общата трапеза, винаги избираше мястото в къшето и държеше чинията не върху масата, а в скута си. Този рефлекс да стои настрана, за да не пречи и да не се набива в очи, той го бе получил от живота, защото след като си

понесъл сума удари, инстинктивно почваш да се дърпаш по-далеч от навалицата. Това бе естествено, житейски погледнато, но и странно за човек с артистична професия, която създава у някои хора съвсем друг рефлекс — да излизаш напред, да привличаш вниманието, да се открояваш, и то не само на сцената, а и в бита. В ония години още имаше артисти, които обичаха да носят големи широкополи шапки, да заменят вратовръзките с черни панделки и да поръчват шише вино с такъв висок глас и такива тръбни интонации, та цялото заведение да забележи присъствието им. И ако Владо бе напълно чужд на подобно самоизтъкване, това вероятно се дължеше на факта, че твърде рядко бе упражнявал професията и твърде често бе понасял удари.

Но все пак професията си искаше своето. И това свое тя го получаваше обикновено в късните вечерни часове. Баба ми се прибираше в стаята си, баща ми се затваряше в кабинета, прислужницата отиваше да спи в антрето, а вуйчо по това време изобщо мразеше да бъде в къщи. С нас, децата, в кухнята оставаше само Владо. Кухнята бе неговата спалня, но тя бе и нашето най-любимо място, така че срещата на артиста с публиката се осъществяваше всяка вечер, също като в истински театър. Владо изваждаше от оръфания куфар-бохча някое също тъй оръфано книжле, сядаше противно на обичая си в средата на помещението, отправяше ни предупредителен поглед и започваше. А ние, разположени на миндера, който играеше ролята на първи и последен ред в залата, следяхме как върху лишеното от свой израз лице на актьора се явяват, бушуват и гаснат вълнения и страсти, които не бяха негови.

Любимецът на Владо бе, разбира се, Шекспир, а предпочитаната пиеса, естествено — „Хамлет“. Хамлет обаче действуваше на аудиторията твърде сънотворно. Още при първата сцена, след като призракът изчезнеше, нашият интерес също изчезваше, а при втората сцена в приемната зала вече преминаваше в здрав ободрителен сън. Така че Владо бе принуден да изостави драмата на нещастния датски принц и да се потопи в кошмарите на „Макбет“. Хубавото и лошото при „Макбет“ бе, че вече познавахме пиесата от един преразказ на баща ни, направен за деца. Това ни позволяваше по-лесно да следим действието, но и отнемаше любопитството към развързката. А горкият Владо излизаше от кожата си, за да се превъплъщава и в трагичния Макбет, и в ужасната му съпруга, и в трите вещици, и във всички

останали персонажи. По наше мнение той бе най-добър в ролята на вещиците — първа, втора и трета, — но сцените с вещиците бяха къси и малобройни, а по-нататък действието прекалено се затягаше, особено след убийството, и брат ми, загубил вече търпение, се обаждаше:

— Абе кажи там за Бирнамския лес, дето тръгва...

— Бирна мекият лес е накрая — възразяваше спокойно Владо. — Бирна мекият лес е възмездието, а възмездието е винаги накрая.

Само че това възмездие много се бавеше. Толкова се бавеше, че докато го чакахме, ние неусетно заспивахме. Впрочем ние заспивахме и на „Отело“, и на „Крал Лир“, и на „Венециански търговец“, без да говорим за „Сън в лятна нощ“, където това се подразбира от самото заглавие.

И ето този именно човек се захва да опише, без да знам всъщност защо се спирам тъкмо на него. Описах го добросъвестно с външността му, маниерите, привычките, като добавих за по-голяма живост и някои дребни случки. Разказах например как, изпратен от вуйчо да занесе агнешки главички на фурната, Владо поставяше в тавата и няколко круши. Той бе вегетарианец, а понеже крушите бяха доста твърдички, предпочиташе да ги яде печени. Вуйчо се опитваше да му обясни, че при това противоестествено съжителство агнешките главички добиват малко странен за тях сладък вкус, а крушите миришат на лой, но актьорът поддържаше, че празното място в тавата трябва да се оползотвори, след като фурнаджията и тъй и тъй взема трийсет стотинки. Разказах също как всеки обед Владо правеше неизменния си рейс до градската баня, за да пие топла минерална вода.

— Вие също трябва да пиете — съветваше ни той. — Много полезно нещо.

— Полезно за какво? — питах недоверчиво.

— За всичко. Прочиства вътрешностите. И най-важното, засища. Особено ако пиеш повече. Като изпия половин литър, гладът ми минава и мога да прекарам без обед. Колко пъти така съм спестявал парите за обед.

Изобщо разказах всичко, което ми се струваше, че заслужава да се разкаже, а когато ръкописът бе готов, оставих го върху бюрото на баща ми. Вечерта Стария ми върна творбата и промърмори по обичая си:

— Добре е.

Ала тонът означаваше, че не е добре.

— Не знам какво още е трябвало да напиша — промърморих, като усетих смисъла на интонацията.

Баща ми бе тръгнал към стаята си, но спря на вратата.

— Въпросът не е дали ще напишеш още, или ще спреш дотук. Най-важното за една характеристика не е да бъде обстойна.

— Тогава какво?

— Нищо. Ти си искал да нахвърляш една забавна скица и донейде си успял.

— Исках да обрисувам един човек...

— Именно. И си го обрисувал с лек шеговит тон.

— Това са добродушни шеги...

Баща ми не възрази, а замълча, сякаш за да ми даде време да разбера. Да бях на негово място, аз навярно бих си излязъл от стаята, но той продължаваше да стои до вратата, като чакаше да се разсее раздражението ми на засегнат автор.

— Не виждам какво съм сбъркал в тона. В края на краищата и Дикенс пише с хумор.

— Да, както и Гогол. Но като почнеш да четеш „Шинел“, отпърво се смееш, а сетне смехът ти застива. Уж си почнал да се смееш, а те избива на плач. Докато ти докрай се грижиш за доброто настроение на читателя.

— Има неща, които, мисля, ще се доловят и без да ги натъртвам.

— Натъртването, разбира се, е излишно. Но ти дори и не намекваш. Този човек се налива с топла вода не защото иска да спести парите за обета, а просто защото ги няма. Той върши кухненската работа в редингот, защото това официално облекло е последната му и единствена дреха. Той е стигнал до края на нищетата, но не я излага, за да търси съжаление, а се опитва да я прикрива: винаги спретнат и чист, ухаещ на сапун, кухненски сапун наистина, но сапун...

Стария продължаваше, в тоя дух и аз си мислех, че всичко това го знам, и изпитвах раздражение, задето не съм го написал, макар да го знам, додето по едно време чух баща ми да казва:

— Ти дори не си обърнал внимание на очите му. Един портрет без очи, това е...

Пиша за очите му.

— Да: че е късоглед и че носи пенсне със стоманени рамки. А погледът зад пенснето? Тоя плах поглед като на куче, свикнало да получава само ритници...

Невероятно и глупаво, но в нарисувания от мене портрет наистина липсваха очите. Бях така огорчен, че само откъслечно долавях думите на Стария:

— Тая наслаявана с години тъга... Да мечтаеш за красотата на сцената, а напразно да чакаш място на фигурант... Не роптае... Дори вече може би не се надява... И все пак следва пътя си... с редингота и достойнството, както смята, че е редно за добре възпитаните хора...

Баща ми говореше сякаш на себе си и сигурно говореше именно на себе си, защото дългите монолози, отправени към събеседника, при него бяха рядкост. Сетне долових, че променя тона и се обръща вече наистина към мене:

— Това, което си написал, е, общо взето, вярно. Остава да видиш доколко е осмислено. Човекът и като психика, и като физика има определена структура и тази структура е организирана около един гръбнак. Ето, като това растение...

Той посочи с дългите си, жълти от тютюна пръсти бегонията на прозореца. Хилава и линееща бегония, тъй като ние с брат ми взаимно си прехвърляхме един на друг отговорността за поливането.

— Корен, стебла, листа, цветове... При човешката психика структурата е още по-сложна, но това не значи, че липсва. Почни от невидимото, от корена, мини към стъблото и продължавай нататък...

— Ще се получи схема.

— Не казвам, че тъй трябва да го пишеш, а че така следва да го проучваш — забеляза Стария. — Изследвай го откъм строежа, пък после го пиши както щеш. Пиши го тъй, че да не се получи схема.

Подир тези думи той отиде оттатък да си пише своите работи, а аз скъсах очерка и излязох да търся приятелите си от кафене „Средец“. Навярно за да разсея противното чувство за поражение. Едно от тия малки поражения, чиято следа остава в дъното на спомена, за да те гложде месеци или години.

По онова време процентът мъка в работата ми бе съвсем незначителен. Пишех с удоволствие и за удоволствие. И перспективата да заменя приятното изливане на впечатленията с някакво си методично изследване никак не ме привличаше. Навярно доста

примитивно бях разбрал мисълта на баща си, защото си представях, че трябва да вземам героите човек по човек и да ги изучавам тъй, както се изучават екземплярите на минералния и растителния свят. И белетристиката ми изглеждаше вече не само като недостижима, но и като нежелана територия на отегчението, из която се лутат досадни хора, погълнати от досадната задача да изследват разновидностите на човешкия род.

Наистина белетристиката може да бъде и такова нещо. И литературните доказателства за това са твърде многобройни. Създадени са, и то с най-добри намерения, планини от книги, от едната страна на които ще намерите тълпата на скучните автори, а от другата — сборището на скучаещите читатели. И едните, и другите се намират тук по задължение. Първите осъществяват една мисия, която са си самовъзложили, или просто си вадят хляба. Вторите са жертва на добрия тон, защото една книга, обявена от критиката или от учебникарите за сериозна, трябва да бъде прочетена. И това, че тя е скучна, е добавъчен симптом за нейната сериозност.

Аз обаче нямах никакво намерение да се включвам в това пазарище на скуката. И не разбрал урока на баща си, бързо реших, че белетристиката не е за мене. И ако по-късно промених решението си, то стана под влияние на един друг урок, даден ми този път не от Стария, а от живота.

Трябва да беше към края на трийсет и девета или началото на четиридесета година — не помня точно, знам само, че ме мобилизираха да раздавам купони за хляб. Веднъж месечно получавах от съответната служба списък на домакинствата и тестето с купони, а сетне тръгнах по квартирите с чанта под мишница като инкасатор.

Работата бе доста обременителна, но аз я приех откъм добрата ѝ страна, и то съвсем не от писателска гледна точка. Някои леки машинации в осчетоводяването ми позволяваха да заделям настрана известен брой купони. А тая възможност съвсем не бе за изпускане, тъй като имах много приятели без постоянно местожителство и без възможност да се снабдят с дажба по законния ред.

Трябваше да обикалям няколко блока из уличките до площад „Света Неделя“. И понеже раздаването бе свързано с писмени формалности, не само надничах в десетки квартири, но и влизах вътре, разполагах се на масата в хола или в кухнята и започвах с въпросите.

Всъщност всичко туй бе съвсем банално. Както викаше Стария, движиш се между хора, срещаш се с хора, постоянно си с хора, дори понякога си викаш „аман от хора!“. И все пак никога по-рано не бе ми се случвало да обиколя за три дни двеста квартири, до една прозаични, но и до една неповторими със своите обитатели, обстановки и къщни миризми. Имах впечатлението, че за пръв път виждам нашия квартал отвъд фасадите, нашия квартал в напречен разрез, нашия квартал като двеста циментови клетки, където — също като в клетките на зверилница — хиляда същества от различен пол, възраст и порода вегетираха или живееха, тъпчеха се или гладуваха, растяха или старееха, боледуваха, умираха или се размножаваха.

Започнах работата, както вече казах, без всякакви литературни интереси. Ограничавах се да раздавам купони. И в много от тия жилища наистина само раздавах купони. Какво друго да правя в един прозаичен хол, украсен с два ковчора в бронзирани рамки и с няколко плюшени кресла, целящи да засвидетелствуват охолството на стопанина, ала скъпернически съхранявани в калъфи от пожълтяло хасе. Какво друго да правя, попаднал в компанията на един кормест съпруг, предъвкващ още последната хапка от обета, но вече стягащ вратовръзката пред огледалото, защото трябва да отваря магазина, и една пицна, също корместа съпруга, която ми поднася чинийката захаросано сладко с една ръка, докато с другата оправя навитите си на масури коси, подложени на тая сложна операция вероятно в чест на предстоящия следобеден дамски чай. Какво друго да правя, когато целият живот на тия хора очевидно се свеждаше до опита да съчетаят две трудно съвместими задачи — да ядат възможно повече и да стареят възможно по-бавно.

Имаше и квартири, които дразнеха любопитството ми. Спомням си още една от тях, навярно защото първия път стопанинът направо ме изгони. Беше заметнат с някакъв тъмнолилав халат и ме гледаше с неразбиращи сънливи очи, додето му обяснявах целта на посещението си. Сетне, изглежда, разбра, защото промърмори „това не е причина да ме вдигаш посред нощ“ и блъсна вратата пред носа ми.

Разбира се, съвсем не беше посред нощ и по-точно казано, минаваше десет заранта. Но аз вече бях се примирил с максимата „свят — широк, хора — разни“ и към обед наново позвъних на негостоприемната врата. Този път ми отвори млада жена с бяло

миловидно лице и снажно тяло, отчетливо открояващо се под розовия копринен пеньоар. Пеньоарът имаше дълбоко деколте, тъй дълбоко, че просто увличаше погледа, макар да си казвах, че трябва да гледам в друга посока.

Домакинята ме въведе в хола, където мъжът в лилавия халат седеше до масата пред зарания вестник и чаша кафе. Бих могъл да кажа „спеше пред чаша кафе“, защото жълтеникавото му лице бе все тъй сънливо неподвижно, ако не смятаме примигването на дясното око, дразнено от дима на пурата. Стопанинът пушеше пура и това го правеше в моите очи още по-загадъчен. Когато трябваше да се разпише срещу получените купони, забелязах ръцете му: живи, нервни ръце, с дълги пръсти като на пианист, странно контрастиращи с апатичното безизразно лице.

Понеже бях дошъл в часа на кафето, предложиха и на мене кафе. „Не искам да ви притеснявам“, отвърнах учтиво, ала подобна опасност не съществуваше. Мъжът се бе заел отново с вестника и по-специално с колоната на произшествията, а жената почна да разтребва. Навременно занимание, защото в хола цареше безпорядък като след рожден ден. Снагата в розов пеньоар оставяше подире си лъх на скъп одеколон, от пурата на стопанина се носеше ароматът на скъп тютюн и обгърнат от тези две миризми, аз дискретно изучавах обстановката и телесните атрибути на домакинята, като си мислех, че ето на, има такива щастливци, които... и пр., и пр.

Додето прибираше чашите и бутилките в широкия сребърен поднос, младата жена си тананикаше една френска песничка, появила се у нас в доста идиотска транскрипция:

*Дъжд вали във мрака,
а сърце ми чака...*

— Не може ли да смениш плочата, мила? — забеляза по едно време мъжът, без да вдига очи от вестника. — Този глупав шлагер вече и насън ме преследва...

— Прощавай, изглежда и мене ме преследва... — усмихна се някак виновно жената и продължи мълчаливо работата си.

Запитах се с какво се занимава този тип, но това стана едва във на улицата, далеч от дълбокото деколте, което само ме разсейваше. Когато бях задал съответния въпрос, мъжът вместо отговор ми бе отправил тежкия си неподвижен поглед.

— Питам, защото все трябва да пиша нещо — обясних, сякаш се извинявах.

— Пишете „свободна професия“ — бе отвърнал сухо она.

Сега, след като съпоставих всички налични данни, твърде леко стигнах до извода. „Свободната професия“ бе положително нощна и бездруго музикална. Спането до обяд... Фините дълги пръсти на пианист... Отегчението от глупавия шлагер... Тоя тип навярно свиреше в едно от шестте кабарета, призвани да придават на тогавашна София европейски вид.

Няколко дни по-късно махленските клюки ме убедиха, че съм познал, но само наполовина. Човекът с пурата наистина работеше нощем, ала не като музикант, а като комарджия. Което не пречеше на снажната красавица да го гледа в очите като някакъв бог. И тя, разбира се, винаги би предпочела да тръгне с комарджия, а не с един млад надежден поет, защото по него време поетът се смяташе за по-пропаднал човек и от комарджията.

При положение, че неговата свободна професия бе покерът, тоя тип разполагаше с две наистина ценни качества: непроницаемо лице за анонсирането и ловки пръсти за нареждане на картите. Бях забелязал тия качества, обаче не бях успял добре да ги разтълкувам. И ми се струваше да чувам гласа на Стария:

— Трябва не само да виждаш, а и да разбираш.

На което се задоволявах да отвърна мислено:

„Писателят не е Шерлок Холмс. Както и Шерлок Холмс не е писател.“

Но това съвсем не разсейваше раздразнението ми. Така е, когато искаш да отгатнеш професията на домакина, а ровиш с поглед в деколтето на домакинята. Ако трябваше да правя хипотези за съдържанието на розовия пенъоар, изводите ми вероятно щяха да бъдат малко по-точни.

При обиколките из квартала се случваше да попадам и на стари познати. Така в един таван открих евреина вехтошар от площад „Свети Никола“. Магазинчето му бе всъщност един циментов коридор, където

бяха струпани купища стари книги и списания. Всеки ден се отбивах в тая дупка, но нямах представа, че „търговецът“ живее на пет крачки от тук в един таван.

Бе обедно време и Аврам се хранеше на дървена масичка, застлана с вестник и поставена точно под полегатото прозорче на покрива. Ненадейната среща предизвика възклицания на изненада и у двамата ни, след което всеки се зае с работата си: аз взех да вадя списъци и купони от чантата, а евреинът продължи да се храни.

— Това, дето раздават купони, е добре — забеляза той, като пое листа да се разпише. — Лошото е, като почнат да раздават жълтите звезди.

— Няма да стигнем до звезди — успокоих го.

— Ще стигнем, ще стигнем.

— Ти си голям песимист, бе Авраме.

— Евреинът винаги е песимист. И има защо.

Той ме покани да хапна. Взех един залък, колкото да не го обидя.

— Сам ли живееш?

Да, сам живеел. Жена му била умряла, а дъщерята живеела с мъжа си не помня къде в провинцията. Слушах го и си мислех, че се храни също като баща ми. Дъвчеше бавно, та чак да ти призлее, и адамовата ябълка се движеше нагоре-надолу по слабата му птича шия. Хранеше се също като баща ми, с тая разлика, че ядеше някакви еврейски колбаси.

Таванчето бе жалко почти колкото и магазина. Няколко стари дрехи, окачени на стената, под тях — сандък, вероятно съдържащ бельото, в ъгъла — железен креват, заметнат с бозово одеяло, два кухненски стола плюс вече споменатата маса — това бе всичко. Но чувството за тягост, което постепенно ме обземаше, идваше не от тази външна оскъдица. Когато няколко дни по-рано за пръв път бях посетил младия Марко Бехар, заварил го бях да живее в също такава оскъдица. Помня, че беше много доволен, дето си бе купил една проста дървена маса, една обикновена кухненска маса, тъй като преди туй бил принуден да рисува върху сандък. Но там, при Марко, имаше рисунки, имаше изкуство, имаше една цел и една надежда, която правеше всичко друго да изглежда без значение. А тук бе сивото съществуване без смисъл и без топлина, механичното безрадостно движение напред и назад, напред и назад между тавана-жилище и магазина-коридор и

нито този таван, нито онзи коридор извеждаха за някъде, и небосклонът отгоре бе безнадеждно черен и пуст, и даже по-добре, че беше черен и пуст, защото единственото, което би могло да изгрее по него, бе страшното съзвездие на жълтите звезди.

Когато година по-късно видях върху изтритото му сако срамния знак — срамен не за тия, дето го носеха, а за ония, които бяха им го окачили, — Аврам дори не ми напомни за предсказанието си. Само ме погледна и леко поклати глава, сякаш казваше: „Песимист ли? Е, да. И има защо.“

Спомням си и една друга мансарда, чийто наемател или по-точно наемателка никога не видях. Винаги ми отваряше едно слабичко деветгодишно момиченце с бледо лице и големи черни очи.

— Къде са баща ти и майка ти? — запитах, когато се отбих първия път.

— Няма ги.

— На работа ли са?

— Няма ги — повтори детето, като разтваряше ръце, сякаш ме канеше сам да се убедя в отсъствието им.

По-късно узнах, че ги няма не временно, а завинаги. Майката бе умряла още скоро след раждането. А бащата бе отишъл да си търси късмета някъде в Канада и повече не бе се обадил. Може би беше избягал, уплашен от перспективата да остане с едно невръстно дете на ръце, може би беше тръгнал да печели пари тъкмо за това дете, но повече не бе се обадил.

— Сама ли си в къщи? — запитах.

— Сама. Баба е на работа.

— Тогавя ще ти оставя едни купони, а ти ще се подпишеш, където ти кажа.

Момичето явно не разбираше за какво става дума, но след известно колебание ме пусна да вляза. Мансардата бе малко по-широка от таванчето на Аврам, ала изглеждаше по-тясна поради обемистата мебел. Трикрилен гардероб, огромно двойно легло и две нощни шкафчета, от тия, които по правило фигурират във всяка спалня, макар че не вършат никаква работа, освен дето запълват ъглите и служат като склад за празни шишенца от лекарства, парцалчета, конци и всякаква друга смет, която трябва да се изхвърли, но не се изхвърля, защото може да потрябва.

Спалнята вероятно е била купена преди десетина години с упорити спестявания, за да служи като солидна основа на новото семейство. Но от семейството бяха останали само тия няколко мебели с напукан и отдавна загубил блясъка си евтин червеникав фурнир. Тия няколко мебели и едно бледо, никому ненужно дете.

Между леглото и гардероба бе поставена масичка, покрита с не твърде чисто малиново кадифе. Тя напълно задръстваше пространството, обаче трябва да се признае, че това бе единственото място; където би могла да бъде сложена. Разположих отгоре книгата си, седнах на края на леглото и се зах с писмена работа.

— А като даваме тия купони, пак ли ще плащаме хляба? — запита момиченцето, след като справките и церемонията по връчването бяха приключени.

— Ще го плащате, разбира се.

— Че тогава защо са ни купони?

— Постарах се да запозная детето с основните принципи на купонната система, но не знам доколко съм бил убедителен. То слушаше, седнало до мене на леглото и втренчило поглед в таванското прозорче, дето върху фона на сивото градско небе се открояваше саждивият силует на някакъв комин. Големите черни очи имаха особен израз, който в началото отдадох на простия факт, че беше кривогледо. Загрижен израз, също като на възрастен човек.

Нямаше какво повече да правя тук и би трябвало да си ходя, но не знам защо ми беше неловко да си тръгна изведнаж и да оставя детето отново само в тая усойна мансарда.

— Шиеш ли? — запитах, като забелязах пръснатите върху завивката пособия.

— Кърпя си терличките.

Това бяха две малки кафяви терличета, вече съвсем разнищени по шевовете от кърпене.

— Най-добре ще е да ги смениш.

— Баба казва, че нещата трябва да се износват докрай — възрази момичето.

И добави за по-голяма яснота:

— Ние сме бедни.

На това нямаше какво да се възрази и след като произнесох нещо поучително в смисъл, че бедността не е порок, най-сетне си тръгнах.

Тя се казваше Камелия. Научил го бях, когато я разпитвах, за да попълвам списъка си. И името на разкошното цвете звучеше като лоша шега, прикачено на това хилаво кривогледо момиченце. Може би майката бе гледала на кино „Дамата с камелиите“ или просто бе имала вкус към екзотиката и бе смятала, че името чудесно ще приляга на детето ѝ, което без друго ще разцъфне като прелестно цвете. Но името не прилягаше.

Когато месец по-късно отново се отбих, момичето пак бе само. Този път то ме въведе без боязън в мансардата и значително по-уверено се подписа в графата с едри детски букви: Камелия не помня чия. Ничия. Освен на баба.

Тая баба, изглежда, наистина се разпореждаше като неограничен монарх в мансардата и в съзнанието на детето. Помня, че по едно време извадих бонбони. Бях ги купил, между нас казано, не за Камелия, а за себе си. Намирах се в поредния период на отчаяна борба с тютюна и за да се разсейвам, смучех, бонбони, от тия, простите, лимоновите, дето са по-кисели и траят по-дълго.

— Вземи си бонбони.

Детето ме погледна, сетне погледна жалкото лакомство в шепата ми и аз видях, че в тъмните загрижени очи настъпва смут. Гладът към сладкото бе силен, ала бабата се оказа по-силна.

— Не ща! — отвърна то, като енергично поклати глава, сякаш за да убеди и мене, и себе си, че наистина не ще.

— Защо? Не обичаш ли бонбони?

— Баба казва, че от бонбоните се хваща захарна болест.

— Глупости. Захарната болест не се хваща от ядене на захар.

— Баба не говори глупости.

— Не се и съмнявам. Но тя просто не е в течение. Човек не може да знае всичко. Аз например знам за захарната болест, но ако ме запиташ за шизофренията, трудно ще ти отговоря.

— Какво е това „шизофрения“?

— Не знам, нали ти казах. Но за бонбоните знам.

И понеже колебанието отново бе изплувало в тъмните очи, побързах да повикам за помощ експеримента:

— Ето виж: разгъвам така книжката, изваждам бонбона, слагам го в устата и — готово! Е, какво? Получих ли захарна болест?

Детето се засмя на глупостта ми с тънък и тих гласец, непривикнал на смях, но този път взе един бонбон.

— Ти пак шиеш... — установих след малко, като забелязах на леглото парченце хасе и две кълбета — зелено и червено.

— Правя си престилка.

— Обичаш ли да шиеш?

— Ами... не знам.

— А какво ще правиш, като пораснеш?

— Пак ще шия.

— Тъй ли?

— Да. В същата работилница, дето е баба. Там правят детска конфекция.

— А защо ще шиеш, щом не ти харесва!

— Ами... защото сме бедни.

— Че какво от това?

— Баба казва, че бедният трябва да се простира според чергата си, а не да гони вятъра...

„Като баща ти“ — допълних мислено фразата на бабата.

— И харесва ли ти работилницата?

Детето ме погледна с възрастните си очи, сетне наведе поглед и каза само:

— Много е тъмно...

Май че за последен път видях Камелия през пролетта. Късна пролет, защото следобедът бе много топъл, макар че слънцето вече бе паднало в мрежата на градските антени. Момичето навярно бе ходило и на училище, и на пазар. В едната си ръка мъкнеше тежка чанта — от тия, мукавените, на които по традиция бе отпечатана максимата „който се учи, той ще сполучи“, — а в другата държеше малка мрежичка: половин хляб, от тоя, твърдия и тежък като тухла, дето го даваха с „моите“ купони, и някакво пакетче, по което вече бе избила жълто-зелена влага.

— Капнах от висене по опашки... — то говореше наистина като дърто. — Но сега ще си хапнем с баба хляб и сирене.

Докато правеше тия изявления. Камелия неволно бе отместила очи от мене към насрещния ъгъл. Там, в сянката на прашната акация, бе спряна количката на сладоледаджията и той тъкмо в момента обслужвае трима невръстни клиенти. Като напълни вафлените

фунийки с „ванилия“, продавачът постави отгоре за красота и за вкус по една лопатка малинов сладолед.

Уловил погледа на детето, аз машинално бях уловил и петолевката, която самотно се мотаеше в джоба ми. Това бе точната равностойност на кутия цигари „слънце — трето“, а аз вече не бях в период на борба с тютюна. Напротив. Затуй бях малко изненадан, когато се чух да казвам:

— А сладолед не искаш ли да си хапнеш?

Момичето ме погледна сепнато и понечи да каже нещо, но аз го изпреварих:

— Знам, знам: баба казва, че сте бедни и че сладоледът не е за бедните.

— Баба казва, че от сладоледа боли гърло — поправи ме невъзмутимо Камелия.

— Да, ама знаеш ли как приятно боли?

— От левче или от три лева? — запита лаконично търговецът на блаженства, когато се озовахме до количката.

— От три лева — рекох с царствена небрежност, като си мислех, че останалите два лева ще ми стигнат тъкмо за една „кариока“ — тогава така наричахме мизерните кутийки с по осем цигари.

Детето с напрежение следеше действията на търговеца на блаженства и оня, за да покаже, че и нему не е чужда известна доза царственост, постави върху порцията малинов сладолед и една добавъчна порция от същия.

Момичето пое фунийката с тънката си бледа ръчица, изцапана с виолетово мастило, поднесе лакомството към устата си и примижа. Трепетното очакване не бе излъгано — сладоледа едва по-късно почнаха да го правят със захарин — и по лицето на Камелия се изписа някакво тихо щастие.

Но унесът не трая дълго.

— Да се скрием зад ъгъла — прошепна момичето.

— Защо ще се крием?

— Ако баба излезе случайно и ме види, ще ме пребие.

— А, добре.

Там, зад ъгъла, тя продължи да яде бавно сладоледа си. Но един сладолед, колкото и бавно да го ядеш, все пак се свършва. Сетне дойде ред на фунийката, която бе схрускана чак до крайчеца. А сетне не

оставаше нищо друго, освен да се разделим и да тръгнем всеки по пътя си. И аз я гледах известно време как върви по своя път, хванала в една ръка мукавената училищна чанта, а в друга — мрежичката с мизерната дажба от половин хляб като тухла и парче сирене като гипс.

Гледах я да върви по пътя си и ми се струваше да виждам целия неин останал път, с работата в тъмното шивашко ателие и с дългите тягостни вечери в мансардата, озвучени от скучните напътствия на баба, и с дните на самота, когато баба вече няма да я има, и с нощите на самота, в това голямо старо легло, направено за двама, и с добавъчния кръст на това прекалено разкошно за нея име, заради което ще ѝ подхвърлят зад гърба „нашата кривогледа Камелия“ и „нашата грозна Камелия“.

Тя бе дребничка на ръст като повечето недохранени деца, а тук, на просторната улица, изглеждаше още по-дребна. И докато следях как се движи край сивите олющени стени, възможно по-близо до стените, за да не пречи на минувачите, усетих, че гърлото ми се свива и ми се доплаква. Тогава все още се случваше да ми се доплаква. По-късно загрубяваш или се мъчиш да загрубееш и си казваш, че колкото по-рядко ти се доплаква, толкова по-лесно ще го избутаеш този живот.

Впечатленията ми за домовете, в които прониквах, бяха живи, но и повърхностни като моменталните снимки на уличния фотограф. Обстановките и хората ми се представяха в един миг, без да разкриват това, което е било, и без да подсказват онуй, което ще бъде. Заварвах някакъв угрижен човечец да обядва в кухнята с някаква анемична девойка, и толкова. Научавах от служебната справка, че човечецът е вдовец, а девойката е негова дъщеря, деветнайсетгодишна, неомъжена, и толкова. Забелязвах бегло, че и двамата имат еднакво сини и еднакво тъжни очи, и толкова.

Но в квартала по онуй време всичко или почти всичко се знаеше и нямаше нужда да бъда Шерлок Холмс, за да науча много подробности, които моменталната снимка не съдържаше. Достатъчно беше да давам ухо на приказките в кафенето на Македонецата или на сплетните в бръснарницата, или на бърбрежа на нашия прислужник, за да узная сума неща. Най-обилният източник на информация беше общарят, чиято работилничка се намираще в дъното на нашия безистен. Поради широките си връзки — сексуални или чисто делови — със слугините от махалата общарят бе в течение на безусловно

всички семейни драми. И верен на максимата, че светилото на знанието не следва да се държи под похлупак, той охотно споделяше с нас, младите, не само сведенията, но и личните си разсъждения по повод всяко квартално произшествие.

По-рано всички тия сведения съвсем не ме занимаваха и аз живеех в квартала като чужденец. Минавах и заминавах, поел курс към „Средец“, дето шляпахме картите или бистрехме проблемите на политиката и литературата. Минавах и заминавах, за да се прибера в стаята си, дето ме очакваха незавършените и непубликуеми ръкописи. Понякога се случваше да се отбия и в кварталните центрове за информация, но със строго практична цел. В кафенето на Македонца четях безплатно вестниците; в бръснарницата се подстригвах, когато косата ми станеше вече безобразно дълга; а в дюкянчето на кърпача ходех, за да ме подкове. В ония купонни времена носехме железни налчета на токовете и подметките, за да траят по-дълго. С тия съоръжения ние ужасно тропяхме по улиците, обаче туй правеше крачките ни по-мъжествени. Друго е да чуваш всяка своя стъпка ясно и отчетливо. Това ти дава чувството, че крачиш посмело и уверено в живота.

Но в клюките никога не бях се вслушвал. Почвах да се вслушвам едва сега, вероятно защото вече познавах по име героите и тия герои бяха ми разкрили по нещичко от себе си, колкото да ме озадачат, — човекът със сънливото лице и с неговата смътна „свободна професия“; Камелия, която на въпроса, „къде са баща ти и майка ти“, повтаряше само своето „няма ги“; угриженият човечец и анемичната девойка, сърбаци мълчаливо говеждата чорба в унилата атмосфера на оная кухня, една такава унила атмосфера, та с потръпване си помисляш какво ли би било, ако тя трае не колкото един делничен обед, а колкото един живот.

Съпругата бе починала година по-рано и съвсем не навреме. Има хора, които когато и да умрат, все ще бъде не навреме, защото те са всъщност моторът на семейния механизъм, но ние откриваме това едва след като са си отишли. „Той винаги е бил мъж на жена си и не може сам в нищо да се оправи, освен да пазарува, и то ако му кажеш точно да купи сто грама сол и две кила домати, защото иначе може да вземе сто грама домати и две кила сол“ — коментираше обуцарят, додето ковеше налчетата. На всичко отгоре покойната му бе оставила една

дъщеря, с която вдовецът просто не знаеше какво да прави. Не че тя му пречеше. Напротив, тя бе вероятно единственото същество, което обичаше, защото от жена си бе изпитвал главно страх.

Девојката бе завършила вече гимназия и сега се занимаваше с домакинството, но домакинството на един данъчен чиновник не е толкова голямо, че да поглъща целия ден. („Нали щерката е в опасната възраст и сиромашът просто трепере, че ако я пусне на улицата, някой без друго ще я изнасили, макар че ако питаш мене, тоя, дето ще изнасили такова грозилще, заслужава да получи премия.“) Всъщност тя не бе грозна, а по-скоро безцветна, с бледо, продълговато лице и бледосини очи, едно от тия същества, които минават, без да ги забелязваш, така че рискът да бъде изнасилена на първия ъгъл наистина не беше голям. Но за бащата тя си беше неговото момиче, неговата хубавица и той през целия работен ден се терзаеше от мисълта какво би станало, ако Елена въпреки изричното му нареждане излезе от къщи и някой хаймана се завърти около нея.

След края на работния ден положението не се променяше особено. („Той не я взема със себе си в кафенето, за да не чуе случайно някоя мръсотия, и не кани приятели в къщи, понеже тия стари коцкари... И тя, горката, седи сама като кукувица и няма право дори да отваря вратата, ако някой позвъни, освен когато дойде оная, старата леля, само че тя звъни три пъти, така че и ти, ако някой ден решиш да използваш отсъствието на тоя хаплю и да наминеш натам, трябва да звъниш три пъти.“)

Паролата с трикратния звън бе широко известна в квартала, както бе известно и точното разписание на неделното пиршество. Изобщо в неделния ден бяха сумирани седмичните наслади на цялото семейство. Заранта вдовецът се отправяше към кафенето на Македонеца да изиграе една табла, додето дъщерята и лелята приготвяха празничния обед, чиято празничност се изразяваше в наличието на печено и десерт. Следобед подир блажената дрямка на храносмилането, бащата най-сетне извеждаше момичето на дълга разходка чак до Борисовата градина, и по-точно до „езерото с рибките“, като най-трепетните блаженства бяха оставени за обратния път: една паста в сладкарница „Савоя“ и едно кино в ухаещия на подово масло салон на „Глория“ или „Капитол“. А сетне — отново

оня тясна и душна квартира, където мирисът на говежда супа бе се наслоил за вечни времена.

Неизвестно е какви бяха плановете за бъдещето в главата на данъчния чиновник. По тая точка кварталът нямаше никакви сведения, но не беше трудно да се отгатне, че е разчитал на нещо от рода на „ще свикне, а по-нататък ще видим“. Дали девойката наистина бе свикнала и доколко, това също бе тайна за квартала. Факт е обаче, че когато един следобед вдовецът се бе прибрал от работа, квартирата се бе оказала празна.

Разбира се, той бе тръгнал да разпитва съседите и подир туй бе обиколил близките дюкяни, и жената от гладачницата беше му казала „да, май че мина одева и сви по Трапезица“, но от Трапезица нататък беше половината град и върви да си търсиш момичето от къща на къща, ако нямаш друга работа.

То се бе прибрало късно през нощта, облечено в новата си рокля, тая същата, предназначена за неделните разходки, но сега вече превърната в парцали, омазано цялото в белила и червила, разплакано и тръпнещо в спазмите на нервна криза. То не бе отишло по-далеч от две улици и не бе извървяло повече от двеста метра, но това се бе оказало достатъчно, за да рухне цялата грижливо изградена крепост на домашната карантина.

Ако бяха изнасилили девойката, това все още би бил един банален случай на сексуално престъпление. Но те се бяха подиграли с нея и това бе много по-малко и много повече от злодеянието на полов маниак. Бяха я привлекли с помощта на две бивши приятелки от гимназията. Бяха я поканили на рожден ден и тя не бе устояла на изкушението и бе облякла неделната си рокля, и бе натъкмила колкото може безцветната си сламена коса, и пламнала от напрежение и свян, бе тръгнала към оня богаташки апартамент, изпълнен с весели млади хора.

Отпърво бяха я поели момчетата, за да я отведат в спалнята и да я наплескат с пудра и червило, под предлог, че тъй е прието и така по-добре ще се открие хубостта ѝ. А след това в гостната бяха я поели момчетата, изреждайки се да я канят на танц („но аз не знам да танцувам“ — „нищо, ще ви научим, това е най-лесното“) и играейки на любов от пръв поглед. Те не бяха хаймани, а три момчета все от заможни семейства и все от нашия квартал и по време на танца те ѝ

шепнеха думи на съчувствие, задето крее, затворена като принцеса в кулата на домашния затвор. А по-късно, с напредването на вечерта и на гуляя, шегите бяха станали груби и бяха преминали в любовни признания в тоя ъгъл и в насилствени брудершафти в другия ъгъл. А когато кавалерите бяха усетили, че първоначалното опиянение на девойката преминава в сливане и уплаха, шегите бяха станали вече съвсем груби и някой бе казал, че тя е прелестно, ала вехнещо от самота цвете, а вехнещото цвете трябва да се полее, докато все още е време, и те бяха почнали да я обливат с вермут, а сетне бяха решили да ѝ помогнат да разкрие хубостите си, които тъй егоистично крие от околните, и бяха я сграбчили и додето тя стенеше и риташе, а момичетата лицемерно се опитваха да я бранят, кавалерите и бяха срязали роклята отпред и отзад, там където жената има най-много нужда от рокля, за да разголят жалката ѝ хилава плът, и тя най-сетне се бе изтръгнала и в тоя си безобразен вид бе изхвъркнала навън, където за щастие отдавна вече бе нощ.

Случката бе оценена в квартала, общо взето, като забавна. Една, разбира се, неприлична и малко дебела шега, но която щеше да научи бащата, че не може да отглежда дъщеря си в саксия. Имаше и хора, които смятаха, че станалото е истинско безобразие и че трябва да се издърпат ушите на тия мамини синчета. Но безобразие или не, това бе в живота на махалата само дребно произшествие. В края на краищата не бяха я дори изнасилили. Да, не бяха посегнали, и все пак у момичето нещо се счупи. Една от тия дреболии, дето не знаем къде са и какво представляват и за които разбираме, че са много крехки, едва след като се счупят.

Девойката вече не излизаше с баща си дори на традиционната неделна разходка. Наистина месец или два подир инцидента вдовецът се опита да я изведе, но резултатът не бе твърде окуражаващ. Щом по улицата се зададяха млади хора, момичето застиваше на място и се притискаше до баща си с такъв страх, че привличаше вниманието на минавачите, затуй се наложи излетът да бъде съкратен, заедно с най-примамливите си моменти — пастата в „Савоя“ и киното.

Бащата също не бе съвсем в ред. Той вече не се страхуваше, че дъщеря му ще излезе в негово отсъствие — сега човек и с въже не би могъл да я измъкне от квартирата, — обаче започна да се бои от

психиатри. „Тя е луда“, говореха в квартала. Но това бе тиха лудост, а тихата лудост не занимава нито полицията, нито психиатрите.

При дребните си наблюдения из чуждите квартали и при дребните сплетни за чуждите драми все по-често се улавях, че не разбирам. Не разбирах как един кротък човечец може от много обич да превърне дъщеря си в затворница. Не разбирах как нормални младежи без всяка причина — дори без причината на страстта или користта — могат да се отнесат като зверове към едно беззащитно същество. Не разбирах защо хората вършат най-големите свинщини тъкмо в областта на най-съкровено то — любовта.

Една заран, още като отивах да се измия в кухнята, усетих, че в къщи цари необичайно напрежение. Брат ми и прислужникът се бяха надвесили на прозореца и загледани надолу към безистена, спореха:

— Вътре е! — твърдеше прислужникът.

— Как ще е вътре, бе! — възразяваше брат ми.

— Бас давам, че е вътре — поддържаше прислужникът.

Измих се набързо и на свой ред се курдисах на прозореца.

Долу в безистена като никога в такъв ранен час бе събрана цяла тълпа, която с шумни възгласи, закани и смехове обсаждаше магазина на бръснаря. А ролетката на магазина бе спусната и изобщо заведението не даваше никакви признаци на живот.

Трябва да поясня, че бръснарят по броя на плътските си връзки делеше мегдан с обуцаря. Но където има шампиони, там има и завистници. И ето че един от тия завистници — тапицерът на стари мебели в същия този наш безистен — бе забелязал как бръснарят, това женено магаре, вкарва нощно време тайно приятелките си в бръснарницата, спуска ролетката и... и какво има да приказваме. Приятелките на тоя мръсник бяха главно слугини от махалата, а това не се смяташе за бог знае какво прегрешение. Но предната нощ тапицерът открил, че спътницата на бръснаря е една дама, известна в квартала с елегантните си тоалети и обемисти тазови части. Завистникът изчакал мръсникът да влезе в магазина и да спусне ролетката, а сетне сам щракнал катинара на ролетката и по тоя начин блокирал двойката в бръснарницата. Подир което още рано заранта прескочил да зарадва с новината съпругата на прелъстителя и съпруга на прелюбодейката.

И ето сега, от два часа насам, бръснарницата бе обсадена от любопитната тълпа, очакваща излизането на развратниците. Неприятно, ала вече напълно възможно излизане, тъй като катинарът бе своевременно снет. Потърпевшата съпруга заемаше челно място в множеството и от време на време се провикваше, макар и вече доста уморено:

— Хайде, излизайте де! Излезте, да ви види цял свят, безсрамници такива!

Колкото до съпруга рогоносец, той явно не държеше да се хвърля в очи, затуй бе седнал до една маса пред кафенето на Македонеца и с привидно спокойствие сърбаше филджана с леблебия.

— Виждаш ли, че няма никой? — рече, не знам за кой път, брат ми, отправил поглед към спуснатата ролетка.

— Вътре са — настояваше прислужникът. — Тапицерът ги е видял.

Дали са вътре, или не — това беше въпрос, който безпокоеше и публиката в безистена. И за да отговори на въпроса, някой по едно време се реши да вдигне ролетката и да отвори вратата. Ала тя се оказа заключена, а витрината бе затулена с пердета.

— Разбийте вратата, бе! — провикна се войнствено тапицерът.

Никой обаче не се решаваше да разбие вратата и изобщо ентузиазмът на аудиторията подир толкова чакане бе започнал да спада.

— Ако е вътре, ще излезе, а ако не е вътре, няма да излезе — произнесе по едно време обущарят и тръгна към работилницата си. Неколцина други последваха примера му. Тълпата постепенно оредя.

И тъкмо тогава прелюбодейците излязоха. Не излязоха, а изхвъркнаха стремглаво, дамата напред, както го изисква приличието, а кавалерът след нея.

Но колкото и внезапен да бе излазът, публиката от кафенето тутакси се юрна подир бегълците.

— Защо бягаш, мръсноко? Ела, покажи се, да те видят хората! — викаше оскандалената съпруга.

— Върви бе, върви му удари едно дърво на тоя тип! — апелираше тапицерът към рогоносеца.

Но рогоносецът само гледаше объркан и втрещен бягащите, сякаш смаян, че жена като неговата с такива едри задни части може да

бяга тъй бързо. До тоя момент той изглежда, все бе се надявал, че магазинът е празен.

Няколко дни по-късно се отбих при измамения съпруг, за да му дам купоните.

— Жена ви при вас ли е? — рекох, като се разположих до полираната маса в хола, оня прозаичен хол, за който вече споменах, с ковчорите в бронзирани рамки и плюшените кресла в калъфи от пожълтяло хасе.

— Отиде си.

— Питам, защото трябва да попълня графата.

— Отиде си.

А след като му дадох купоните и прибрах книжата в чантата и изобщо разговорът бе приключен, отново измърмори:

— Да, да, отиде си.

Сетне поклати многозначително глава и ме погледна тъй, сякаш бях не анонимен раздавач на купени, а Обществото с главна буква:

— Как ме орезили тоя тапицер, а?

Той ми протегна ръка тъкмо когато казвах:

— Дали той ви е орезил, или тя...

Не довърших фразата, защото видях ръката му да се свива. Помислих, че ще ми удари някой юмрук. Сетне тая бяла и охранена ръка се отпусна, вдигна се и добродушно ме потупа по рамото:

— Хайде, хайде, недей и ти като оня да си пъхаш носа в чуждите работи... Тя беше добра жена... и добра домакиня... но ти си малък още, за да ги разбираш тия неща...

Наистина не разбирах. Това, че бръснарят и жена му подир съответния скандал отново се бяха събрали, си беше в реда на нещата. Скандалът при тях не бе ни пръв, ни последен, имаха деца, съпругата трябваше или да се примирява, или да остане на улицата. Но че тоя охранен флегматичен човек тъгуваше за една жена, която го бе направила смешен, че бе готов да затваря очи пред изневерите ѝ, че не можеше да живее без нея на една възраст, когато жените не са от първа необходимост, това ми бе необяснимо.

Прелюбодейката се бе оттеглила в дома на майка си. По тоя начин тя си почиваше от домакинската работа и наказваше съпруга, задето се бе одързостил да ѝ устройва капан. Тя го наказваше и с появата си тук и там в компанията на по-млади хора, готови да

прекарат някоя и друга нощ в шемета на зрялата обилна плът. Но върхът на наказанието заявлението за развод и мълвата, че смята да се омъжва повторно. Тук вече съпругът не издържа. Изоставил свенливите опити за преговори чрез посредници, той лично се яви да моли милост от неверницата и най-сетне, както и следваше да се очаква, сполучи. И тя отново се появи в квартала, за да ни ослепява с тоалетите и с движението на задните части, и никой не си позволяваше да ѝ се подиграва, защото се бе върнала не като разкаяна грешница, а като победителка. Подиграваха се на рогоносеца.

Това не го разбирах. И никога не би ми дошло наум да завърша някой свой разказ по такъв начин. И никога не биха ми дошли наум още много други неща, които също не разбирах. И всъщност големият урок, получен от моята дейност с купоните, се свеждаше до това съвсем просто нещо: бях открил, че не познавам хората.

Това просто нещо все повече ми се набиваше в очи при най-различни случки и по най-различни поводи. Като случката с моя приятел скулптора. Ходехме с него и с още един художник да боядисваме чужди квартири, за да изкараме някой лев. Той бе невисок на ръст, но як и набит, както приляга на скулптор. В стойката на тялото и в израза на лицето му се таеше сила и дързост. От всичко на тоя свят най-много ненавиждаше полицаите. Разправял ми бе как при една манифестация го арестували и така го смазали от бой в участъка, че едва оживял.

Когато, покатерени на прозорците, боядисвахме блажното, скулпторът винаги запяваше на висок глас Марсилезата, щом само зърнеш по улицата някой стражар.

— Защо си търсиш белята? — питаше другият художник.

— Позволи и на българската полиция да знае френски — намесвах се и аз.

Стражарят понякога спираше, озадачен от агресивната интонация, вдигаше нагоре глава, но сетне продължаваше пътя си, защото интонацията е все пак доста смътно нещо, за да мотивира едно арестуване.

И ето че веднъж, година или две по-късно, срещнах скулптора, облечен в тъмносиня полицейска униформа. С капитански сърмени пагони, екселбанти и лачени ботуши. Отпърво помислих, че съм се припознал, тъй като скулпторът-полицай бе още доста далече от мене.

Но в тоя миг той също ме забеляза и някак неловко се усмихна. Огледах се безпомощно, обзет от глупаво желание да се скрия, и понеже нямаше къде да се скрия, понечих да се върна назад. И сигурно бих се върнал, ако не бях чул гласа на вродения си инат: „Защо ще се връщаш? Нека той да се върне.“ Така че минах край него, вперил поглед нейде над главата му.

А беше здрав и упорит човек, тъй здрав и упорит, та бих се обзаложил, че и с камион да минат отгоре му, няма да го прекършат. Но те го бяха прекършили, и то не с камион, а с няколко дребни обещания и с едни лачени ботуши.

Не разбирах. Както не бях разбрал и онова дребно свито момиче, което зървах понякога на нашите кръжоци и младежки срещи. Забелязвах го съвсем бегло, защото то бе именно от съществата, които не се хвърлят в очи, сякаш обречени да живеят и умират в сянка. То живя всъщност съвсем малко. Отиде в партизанския отряд и загина в едно сражение. А изглеждаше от тия, плахите и кротките, дето и на мравката правят път.

Струва ми се, че истинската писателска амбиция и истинската писателска работа започва с простото откритие, че не познаваш хората, и продължава със същата тази мисъл, че все още не ги познаваш, че все още не си ги разбрал достатъчно. Който мисли, че всичко знае, той не изпитва нужда да търси, а литературата е търсене, сполучливо търсене, разбира се, но дали ще бъде сполучливо, или не, това никой не може да ти го обещае предварително.

Не търсех нарочно всички тия истории, до които се докосвах в махалата и в града. Те сами ми се натрапваха и понякога в часове на безсъница и самота изплуваха в спомена, без да съм ги викал. И аз от безсъница или от самота разсъждавах над тях просто тъй, както разсъждаваш над един ребус, за да убиеш времето. Във всеки случай тогава още и през ум не ми минаваше да ги използвам за теми. Струваше ми се, че съвсем не е трудно човек да измисли нещо по-увлекателно от тия градски драми. И все още се надявах, че някой ден ще седна и ще напиша именно нещо такова, далеч по-увлекателно, което ще започва примерно тъй:

„Пътят за Санта Крус бе тесен и изровен от дъждовете, но това не беше най-неприятното...“

Надявах се, че ще го напиша тоя роман, от който бях създал само встъпителния пасаж. Надявах се, макар че в същото време бях заклет привърженик на социалното изкуство. Ние в „Средец“ именно все за това социално изкуство умувахме и все за принципите на социалистическия реализъм спорехме, но аз бях убеден, че социалистически реализъм не значи непременно житейска проза, и че ако изкуството ти поднася същите тия неща, които ти поднася и животът, то каква полза от него.

Моят приятел Макето, който тогава следваше живопис, един ден бе си отишъл на село и бе установил, че техните току-що са боядисали стаите в бяло.

— Ей тук, на тази стена, ще ти нарисувам един голям пейзаж — казал Макето на сестра си, за да я зарадва.

— Какъв пейзаж?

— Ще ти нарисувам едно синьо небе, под него зелени хълмове, а отпред една широ-о-ока жълта нива...

— Нива ли? — свила вежди сестра му. — Че аз по цял ден си бода ръцете в осила на нивата, та като се върна в къщи, пак нива ли да гледам?

И аз също като сестрата на Макето мечтаех за нещо по-различно от това, дето ме заобикаляше всеки ден, защото тогава дните ни бяха доста облачни и доста кални. Кално бе и по улиците, и в бита. Есенните утрини с мъглата и с тълпите навъсени хора, бързащи за работа, и с малките вестникопродавачи, размахващи новите издания и оповестяващи с крясък тревожните новини; саждивите градски фасади с черните хартии по прозорците и с налепените по стъклата книжни ивици за в случай на бомбардировка; навалицата, глъчката и ситният студен дъждец по пазарищата, където жълтите тикви и окаляните бели репи бяха единствената стока; крълците с дима на изгоряла лой и с бедняците, давещи грижите в евтино вино; чорлавите възрастни проститутки по „Сердика“, дебнещи из тъмните входове, от които се носеше дъх на нечисто пране: дългите ешелони леки коли, боядисани в сиво и изпълнени с немски войници, отправени в неизвестна посока; уличните кръстовища, дето се стичахме на демонстрация, за да установим, че полицията предварително е блокирала мястото; тесните мансарди, дето пушехме и спорехме, докато в устата загорчеше и слюнката пресъхнаше — всичко това го познавах достатъчно добре, за

да мога да го видя като увлекателен сюжет, а не като обичайно всекидневие.

И ето че веднъж капризната съдба, която по правило е доста груба спрямо дебютантите, ненадейно се смили над мене и ми изпрати екзотичната тема съвсем готова. Наистина готова — само сядай и пиши!

Бях отишъл в Пловдив, за да използвам някои книги в тамошната библиотека, тъй като сам пишех книга, голяма книга за модерното изкуство. Ни повече, ни по-малко „История на изкуството на XX век“ от един млад, но надежден автор, току-що завършил гимназията. Работех в кабинета на Вичо Иванов и една заран, когато влязох там, заварих Вичо да разговаря с някакъв вече немлад човек, слаб и с тъй обгоряла от слънцето кожа, че приличаше на индианец.

— Това е братът на Теодор Траянов — запозна ни Вичо. — Току-що се е върнал от Южна Америка.

„Южна Америка... — помислих с носталгия. — Пътят за Санта Крус бе тесен и изровен...“

Братът на Траянов се оказа труден събеседник. Не защото бе мълчалив, а защото бе загубил гласа си. Думите излизаха от устата му не като думи, а като дрезгаво хъркане. За някакъв половин час обаче привикнах да дешифрирам хъркането и взех да обсипвам непознатия с толкова и такива въпроси, че Вичо ни напусна и излезе нейде по работа.

Траянов, според собствените му твърдения, които никога не съм желал или можал да проверя — бе прекарал дълги години в Южна Америка, бе плувал дълбоко в джунглата по неизследваните ръкави на Амазонка, бе попаднал по волята на случая сред някакво полудиво индианско племе и бе си спечелил уважението на туземците поради уменията да лекува треската с помощта на банален хинин. Траянов станал дясна ръка на главатаря, а след неговата смърт сам бил избран за главатар и започнал да образува племето, което живеело по най-примитивен начин, ала разполагало с огромни количества злато, добивано от някакво находище в джунглата. Той организира редовни експедиции с лодки до най-близкото градче, закупи дрехи и медикаменти, оръжия и сечива и дори създаде местна армия, за да предпазва племето от бели авантюристи. Но самотията накрая му дотегнала и един ден потеглил обратно към цивилизования свят,

изпратен с царски дарове от индианците. Купил си имение на някакъв остров, оженил се, но тогава пък го налегнала другата носталгия — тая по дивия живот в джунглата. Затуй поне веднъж в годината той отново навестявал племето, като използвал за целта малко моторно корабче. Един ден по време на подобно пътуване усетил жажда. За проклетия резервоарът на катера се оказал празен, а калната вода на Амазонка не ставала за пиене. Извадил от хладилника лед, счукал го и още не съвсем разтопен го погълнал сред адската жега. Оттогава загубил гласа си.

Това, което разказвам не е историята на Траянов, а основният гръбнак, около който бяха навързани различните му истории. Те бяха много, цяла дузина или повече — истории за злато, за злополуки в джунглата, за престрелки с авантюристи, за смъртни опасности и какво ли не. Единственото веществено свидетелство за цялата тая дълга и необичайна одисея бе индианският колан, който Траянов носеше под европейското сако. Коланът бе златен, изплетен от дълги нишки, а закопчалката изобразяваше две змийски глави. Един ефектен и тежък колан, ала все пак доста лек като доказателство.

Но мургавият слаб мъж бе дошъл тук да се лекува, а не да доказва биографията си. Бяха му внушили, че родният климат може да го излекува. Сетне трябваше да се връща обратно, защото там, в Южна Америка, го чакаха жена и дъщеря. Мисля обаче, че не успя да се излекува. Почина от рак в гърлото.

Аз лично пет пари не давах за доказателствата. Бях тъй очарован от разказите на Траянов, че щом се върнах в София, побързах да ги споделя с приятеля си Павел Вежинов. И веднага решихме да напишем общ роман с Павел. От мене — историята, от него — белетристичният опит.

Приносът на Павел не се ограничи с опита, той осигури и публикацията. Не публикация в отделна книга — за такова нещо по онова време не можехме и да мечтаем, — а в един сензационен софийски седмичник, чието име вече съм забравил. Сядахме в стаята у дома, обсъждахме повествованието в общи линии, сетне го измисляхме пасаж по пасаж и пасаж по пасаж го чукахме на машината. Историята се печаташе на подлистници и отначало бе доста забавна, поне за нас, авторите, но постепенно взе да ни дотяга. Така и не помня дали я завършихме докрай, или я зарязахме нейде преди края. Още

повече, какво представлява краят в една история, това е доста мътна работа, поне дотогава, докато не си убил героя си.

Така или иначе, екзотичната находка, която ми обещаваше щастие, се превърна в разочарование. Богата и разкошна отдалеч, тя се смаяваше и обедняваше, погледната отблизо. Схеми на няколко елементарни ситуации и схеми на няколко елементарни преживявания, които се редуваха и повтаряха до безкрай или поне докато вече забравиш кога и защо си ги почнал тия подлистници. Тя само отдалеч изглеждаше загадъчна, тази екзотична тема, а отблизо бе позната и банална до втръсване, позната и банална още от времето на детинството и на Майн Рид.

А непознатото, колкото и странно да звучи това, беше тук наоколо, в бетонните кафези на градските квартири, в гъмжилото на улиците и пазарищата, на кръчмите и фабричните квартали. И ето че един ден, додето обикалях с чантата да раздавам тия опротивели ми вече купони, аз бях осенен от голямата идея, ярка и ненадейна като всяка голяма идея: да го опиша това непознато, но да го опиша всичкото, да обхвана града от край до край, да обгърна целия тоя хаос на амбиции и страсти, на влечения и конфликти, на успехи и катастрофи. Всъщност друга идея по онова време не би могла и да ме осени. Бях само по грандиозните планове: или всичко, или нищо. Също като с историята на модерното изкуство.

— Балзак го е направил вече — забеляза един приятел, когато му доверих проекта си.

— Балзак го е направил за друго време и за друга страна — отвърнах недоволно, като си спомних думите на баща си. — И го е направил с разточителството на гения. Ние не сме гении. Искам да напиша една книжка, само една книжка, разбираш ли, но да събера в нея всичко.

— Всичко, което е тук наоколо, или всичко, което е в главата ти? — любопитствува приятелят.

Някои хора просто умират от желание на всяка цена да те обезкуражат.

Като си спомням онова време, съвсем не се учудвам на планетарния си проект да опиша всичко. Учудвам се по-скоро, че не съм си поставил и задачата да надмина Балзак. И защо да не надминеш Балзак? В ония години всяка цел изглеждаше постижима. В ония

години, за които сега си спомняш с ирония, но и с малко завист. Защото, противно на това, което си представяме в началото на пътя, колкото повече напредваш по тоя път, толкова по-сложен, труден и несигурен ти изглежда той, и толкова повече препятствия, реални или мними, се изправят пред тебе, и дори има мигове, когато изобщо не виждаш пред себе си никакъв път, и когато изобщо не можеш да разбереш вървиш ли напред, или тъпчеш на място и когато заран сядаш пред работното бюро със същата тая глупава и отвратителна тръпка, с която сядаш на зъболекарския стол.

Но тогава още бях в началото на пътя, в самото начало на пътя и затова смело се заех да опиша всичко. И започнах своето „Пътуване в делника“.

Сега, когато прелиствам тая младежка книга, не мога да си обясня защо при своя тъй беден тогавашен запас от впечатления съм оставил неизползвани толкова човешки истории, за които едва днес си спомням. Навярно не са ми изглеждали интересни. Или не са уйдисвали на предварително съставения план. Или съм изпитвал неловкост пред живите герои, които лесно биха могли да се познаят в повествованието.

— На вас, писателите, човек да не ви каже нещо... Веднага ще ударите тъпана... — бе възнегодувал прототипът на моя комарджия, след като бе прочел съответната глава.

— Виждаш, че много неща съм изменил. Никой няма да те познае.

— Всички ще ме познаят. Хората не са чак толкова глупави.

Прототипът, за разлика от моя герой, отдавна бе напуснал професионалния комар и сега се грижеше за реномето си на порядъчен журналист. Той ми бе разказал патилата си една вечер в кафенето и аз не бях устоял на изкушението да използвам този толкова благодарен материал.

— Хайде, не се сърди — рекох. — Никой няма да те познае.

— Защо да се сърдя? Вие нали от това си вадите хляба — от хорските кахъри.

Такива реплики най-много ме засягаха. Не само защото смятах, че литературата не е вадена на хляба, а защото аз поне избягвах да използвам именно хорските кахъри. Колкото повече нещо ме трогнеше и развълнуваше, толкова по-трудно ми се виждаше да го

опиша. Избиваше ме на плач, а не на писане. Трябваше да мине време, за да възприема покъртителния случай като тема, пък дори и тогава...

Много по-късно, когато бях в Париж, почнах да пиша някаква новела на алжирски сюжет. Героят на разказа бе млад французин, който попада в лапите на военната полиция в Алже и вече не успява да се измъкне. Разполагах с изобилни данни за инквизициите на жандармерията по него време, а самия герой го познавах от живота. Това бе един млад журналист, комунист, с когото две години по-рано бяхме обикаляли Алже и който неотдавна бе „изчезнал“ по познатата процедура. Бях променил някои подробности като име и професия, но героят, който си представях, бе именно този млад журналист и той трябваше да мине във въображението ми по дългия път на мъките, за да стигне до лобното място.

Избягвах да описвам в новелата най-зверските моменти на инквизицията, за да щадя читателя. Но за да премълчиш нещо, трябва предварително да си го видял във фантазията си и там, във фантазията ми, моят приятел минаваше етап след етап през всички страшни изпитания, додето веднъж усетих, че ми призлява. Така ми призля, че заряхах новелата малко преди края и едва година по-късно я завърших някак си.

И може би още на младини тъкмо поради тая боязън или неприязън към страшното и трагичното бях заобиколил в своето пътуване из делника някои неприятни територии. Да си вадя хляба от хорските кахъри, това съвсем не ме привличаше. Може би защото вече бях усетил, че седнеш ли да пишеш, хорските кахъри стават и твои.

Бях почнал своето пътуване в делника, но нейде дълбоко у мене все още се таеше носталгията към празника, към яркото и необичайното, към това, което едва ли ще го срещнеш, когато излезеш на улицата, защото то се ражда и оформя само в сиянието на копнежа. Тогава все още задачите ми се виждаха прости и мислех, че трябва да се решават просто, според формулата „или-или“. Трябваше да мине време, за да разбера, че тия две неща — реалността и копнежът — са и двете еднакво неотменими и неизбежни, като двата полюса. Един свят винаги има два полюса. Два полюса и два тропика. Две горещи зони — на щастието и нещастията. И в изкуството, кой знае защо, втората винаги е била по-плодоносна.

Тогава още не разбирах, че ако не искаш да ти призлява, по-добре е изобщо да не вземаш перото. Мечтаех за литературата като за удоволствие: „Пътят за Санта Крус...“

И едва по-късно разбрах, че е страдание. Понякога наистина и освобождение от страданието, но само след като си го избродил. Освобождаваш се от горчивата чаша, като я изпиваш.

Има, разбира се, и друг път, по-лек и ужасно изкусителен с тая си лекота, ала той води другаде. И веднъж поддали се на изкушението и тръгнали по тоя път, ние можем само да завиждаме на върховете, постигнати от големите, защото нашата пътека лъкатуши все долу, в ниското. Ние им завиждаме и си викаме „ама че късмет!“, но рядко се сещаме с каква цена е заплатен тоя късмет: дългите безсънни нощи на Балзак в оная стая със спуснати завеси, из която бродят призраците на една още неродена Човешка комедия; и дългите години мизерия на Домие, който, за да накара другите да прогледнат, сам загубва зрението си над литографския камък; и десетилетието на страдания, преживяно от Достоевски в Сибир; и десетилетието, изминато трескаво от Ботев към оня връх на поезията и на героичната гибел; и десетилетието на работа до забрава и до припадък, извело Ван Гог до трагичния епилог; и одисеята на бедния Сисле, който, повален от страшната болест и малко преди края си пише на един приятел: „Виждам червени пеперуди...“. Очите на пейзажиста, изтощени от взиране в изгревите и здрачевините, заслепени от упорития стремеж да уловят слънцето и в които вече трептят само страшните червени пеперуди на страданието, на болката и смъртта.

А аз си мислех, че мога с хитър обход да заобиколя болката и страданието и да се впусна в далечното екзотично пътуване, където единствената опасност ще бъде въображаемият винчестер на несъществуващия Джо. Една увлекателна разходка в страната на фантазията, такъв ми се бе сторил отпърво пътят на литературата.

„Пътят за Санта Крус бе тесен и изровен от дъждовете...“

Всъщност в тая глупава фраза на моя ненаписан роман бях налучкал нещо, но тогава дори не бях се сетил за него. Сетих се много по-късно, а може би и вече твърде късно. Защото, колкото и да не разбирах испански, все пак трябваше да знам, че Санта Крус значи светия кръст. А светият кръст, както е известно, се намира на Голгота.

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.